

تقویت او بعمل آورد۔ بنا بریں حیدر بیگ قابو یافتہ، کارہائے
بسیار کہ تخفیف سایانہ مقرر کبھی، و معافی با قساط سنوات
سابق، و دفع رسومات خرچ چھاؤنی و سرداران انگریز
کہ بکار ہائے صوبہ نامور می شدند۔ — از انجمله است، [از]
لارڈ موصوف گرفته، کامیاب و سرفراز بلکھنؤ برگشت۔ مدت
رفتن و آمدنش نہ ماہ کشید۔

و مقارن وصول، بریلی را از جھاؤ لعل انتزاع کرده،
به مرزا مہدی سابق الذکر کہ بحسب ظاہر ہم یاقوت آل کار
نداشت و از رفقائے ٹکیٹ رائے و برکشیدگان او محسوب
می شد۔ و خانہ جھاؤ لعل و جمیع اثاثہ او بعوض محاسبہ بریلی
بضبط آمدہ، خود در زندان ناکامی افتاد۔ و بعد یکنیم سال
استر ضائے حیدر بیگ نموده، خلاص شد۔

بعد دو ماہ از معاودت حیدر بیگ کرنیل ہا پر معزول،
و مسٹر ایٹ منسوب گشته۔ مقارن آن خبرے عزیمت ^{دائرتن}
معظم ایٹ بلکھنؤ رسید۔ و وزیر تامل آباد و حیدر بیگ
تا بنارس استقبال کرده، با اتفاق مراجعت کردند۔ و بدستور
سابق ضیا فتہا کردہ، نقد و جنس و تحفہ ہا گزرا نیدند۔ اما

لہ اصل : باقتاب۔ لہ اصلاً : د اودخانہ جھاؤ لعل از جمیع اسامہ
او... لہ الف؛ و ہوے : " ایٹ " (F) لہ اصل : دارو لہ اصل :
اللہ لہ اصل : و در وزیر۔

لارڈ بقدر پرکاش ہے ازاں ایشیا نگرفٹس۔ ودر مشرا لٹ تعظیم
وزیر زیادہ از گورنران سابق ساعی شد۔ بایدا نشت
کہ لارڈ معظم الیہ بمضمون این بیت :-

راست شنو را چه خبر از دروغ

شمع کج و راست دید یک فروغ

چوں خود راست کردار بود ایشاں را ہم چناں دانست
واز بزرگ منشی خود و قدر دانی در جات بزرگی وزیر را
چوں وزراء و سلاطین ملکہائے دیگر بلند مرتبہ می دانست
و گمان کرد کہ چوں گورنران سابق بلند خاندان نبودند رعایت
بزرگی خاندان وزیر نکرده، ورامور او دخل بینم و نہ
و اگر فن تعظیم او را مرعی دارم، موجب اظهار قدر دانی
و ہم بر آمد کار کپنی بہتر خواهد شد؛ چه از بلند و شاں کار
باین نوع بیشتر در می آید۔ لہذا بنائے کار را باین طریق کہ
معلوم است، گزاشت۔ و وزیر فریب استقلال خورده، میدانست
کہ من بذات خود کہے ہستم، و دریں مدت عیب رنج فرمانبرداری
گورنران بردم۔ اما بعد از ہنگہ مراتب ترویج حیدر بیگ و
خفت مزاج وزیر بر لارڈ معلوم شد، از کار خود پشیمان گشتہ،
در صدو تلافی بر آمد، لکن بچند سبب آن ارادہ از قوت بفعول
نیامدہ۔ این معنی وزیر را جبری تر کرده۔ سبب اول آنہا

[استقلال] مزاج لارڈ اسٹوڈ است کہ برخلاف کردہ خود جدت و تیزی از طبع نمی یافت۔ دوم، عدم قوت رو بکار قلم و جزئیات ملک۔ سیوم، سازش مسٹرایف با اجتماعت، کہ درال چند سال ہر علیے کہ از ایشان دید، بنا بر شدت طمع پنهان ^{خست} چہارم، تالیف کردن حیدر بیگ قلب مصاحبان لارڈ و حضار محفل کونسلہا و اکثر از معاریف کلکتہ را؛ بواسطت کاروانی تفضل حسین خاں، ہم خدمت گاران ایشان را۔ تا اینکه ذکر بدکاری او کے نکند؛ و [اگر] کے در قصد بے پردگی او مکر بندہ، بسبب ہجوم دوستان راہ نیا بد۔ بل وجود اس صورتہا لارڈ باں سادگی سپاہ گری بردقائین و معائب و حیل او چگونہ علم واقعی حاصل می توانست نمود۔

کہ ہوئے: "Stability" کہ اصل: لارڈ داشت کہ و در ہوئے "their friends" است کہ اصل جسے کہ اصل: کہ تا اینکه اگر بدکاری او کیسے کہ سادگی و سپاہ گری،

وقایع سنہ ۱۲۰۲ھ

۸۸-۸۷-۸۶-۸۵

دریں سال حیدر بیگ، مخدوم بخش و سر فرزند بیگ و غیرہ ہر چہار برادر زادہ خود را دختران دادہ۔ چون مدیدگان از آرائش سواری و تزیین و آنا و ان کوشش بسیار بعمل آورد۔ و بہر یک با وجود بے لیاقتی و ظہور نافرمانیہا جمعیت فوج و کار ہائے ملکی دادہ، بدالنت خود اساس دولت را قوی کرد۔ و حال آنکہ بعد فوت او نامردگان مطلقاً [غیرت] اداری نمودند۔ و بجز بے چینی بدون ضرورتے خود را ذلیل کردہ بجزانی متصدیان ٹیکٹ رائے گردیدند۔

و ہمدریں ایام، شدت لیاقت حیدر بیگ و بد عہدی او با حقیر بدرجہ رسید، کہ گزران فقط ہم در لکھنؤ و شوار شدہ، باعث سفر اول من بہ کلکتہ گردید۔ و حیدر بیگ بمقتضائے الخائن خائف نہایت مضطرب شدہ، تفضل حسین خاں را ظاہراً بوکالت و زیر و باطناً بغرض دفع ہائے

لہ اصل، و امان دان تہ اصل؛ بدرجہ تہ اصل؛ دفع باغیاں کری من.....

میاں جی گری من روانہ آنظرف گردانید۔ چنانچہ بتفاوت
 بیست روز یکدگر بکلکتہ رسیدیم۔ مجملے از حال خان موصوف
 اینکہ ہمراہ میجر پامر بکلکتہ آمدہ خانہ نشین بود؛ حیدر بیگ وارد
 آنجا گشت۔ پس بتحریک او استعفائے نوکری کمپنی کردہ
 بر قاتلش بلکھنؤ رفت۔ اما حیدر بیگ بمقتضائے عادت خود با
 خان موصوف بر طریق بدگمانی و تعافل سلوک منظور داشت؛ تا
 اینکہ اسی حرکت من حیدر بیگ را بدیں تعلق و انجارج جمیع
 مطالب خود [بہ] خان موصوف مقرر ساخت۔

۱۰ اصل؛ بیست روز رو یکدگر بکلکتہ..... ۱۱ اصل؛ مضطرب

وقایع سنہ ۱۲۰۳ھ

۸۹-۶۱۶۸۸

دریں سال، شاید، شاہزادہ سلیمان شکوہ کہ بالفعل درکھنؤ
است، وارد گشتہ؛ پنجہزار روپیہ در ماہہ بچہت او معین
گشت۔ و خانزادہاں نامی کہ از رفقائے و سے بود، بسر برابری
خانہ او کمر بست۔

و حیدر بیگ خاں با آنکہ سالہا در یوانیان را معطل کرده،
راجہ جگناتھ را نظر بند داشته، نام دیوانی ہرگز نہ پسندیدہ؛ دریں
سال ہر دسے نرائن، برادر مہانرائن را کہ ذکر او در آغاز این امرات
گذشت، خلعت دیوانی پوشا پندہ۔ این ہر دسے نرائن بسیار
مرد بیچارہ مجہول است، و ظاہراً و مطلقاً دلالت باین نمی کند
کہ این شخص از خاندان عمدہ است یا عمدگی دیدہ۔ معہذا اگر تقویت
او میگردند، بہتر از ٹیکٹ رائے و رفقائے او سرانجام کاغذ میداد۔ اما
بجز از پوشا نیدن خلعتے، کہ گویا تمسخر و استہزائے بود، هیچکار تعلق
بہ و سے نگرفت؛ بحدیکہ برائے چہل و پنجاہ روپیہ اخراجات
ضروری خود متزدد و حیرانت۔

ک اصل؛ ذکر ک اصل؛ میدارد

وقایع سنہ ۱۲۰۴ھ

۹۰ - ۸۹ - ۶۱۶

دریں سال میکو لعل سر شہ دار دفتر ٹیکسٹ رائے کہ نسبت
 ہمہ آٹھا آدمیت بیشتر داشت ، بعالم دیگر رفت ۔ و بلاس
 رائے کہ برادر و اما و نزل داس ، برادر کلاں ٹیکسٹ رائے
 بود ، بہ پیشکاری ٹیکسٹ رائے ، و بیخاتہ و دھنیت در کار
 خزانہ ، و نزل داس در کار عملداری ملک پیشد بکچر آج کہ
 از سابق معال و بد لالی فقط مدار داشت ، دریں وقت
 بیکار تر گردید ۔ ذکر این چند نفر بعد از این خواهد آمد ۔

وقایع سنہ ۱۲۰۵ھ

۹۱-۶۱۷۹۰

دریں سال عمارت امام باڑہ اتمام یافت۔ رسم تفسیر
 دران بعمل۔ بیاید دانست کہ خرچ وزیر، کہ در سالے قریب
 ده لکھ صرف آں می شود، بشغل عمارتست؛ و از ابتدائے
 عهد الی الآن لا ینقطع جاریست۔ و ہر عمارتے کہ تمام رسد
 یک دور و زور و دربان، بسلسلہ بازخالی افتادہ می ماند؛ بلکہ
 روشنی چراغ بہ شب و جا ر و ب ر و ز ہم از ان بعمل نمی آید
 و اذیتے کہ بخلق خدا ازین شغل او میرسد، بسیار است؛
 یکے در ہر مکان کہ طرح عمارت می اندازد، سکنت آنجا کہ از
 ساہما توطن دارند، بے آنکہ در پامکان دیگر دہد علی الفور حکم
 بیرون رفتن میکنند۔ بسیار شدہ، کہ مردم فرصت برداشتن
 اشیا نیافتہ، بیلدراں قبل از تخلیہ آں مکان را حزاب
 ساختند۔ و اہالی آں سرادست قبائل را گرفتہ، بدر رفتند۔
 دوم آنکہ بجهت فراہم آوردن خشت و چوب، عمل
 عمارت خانہ ہائے مردم را بہر جیلہ کہ ممکن شود تصرف می نمایند

لے اصل: فریب۔ لے اصل: از مالکان دیگر.....

و در بنکار اینقدر بے انضامی میکنند کہ در خانہ کہ دروازہ و ستونہاے آن
 خشتی است و باقی کار گل، و خاندانے دران گزراں میکند؛ برائے
 پانزدہ بیست ہزار آنجماعت کثیر را ویراں کردہ، آنخانہ را
 خراب می سازند۔ و سیوم گرائی اشیائے عمارتست بسبب تعجیل
 و بے سلیقگی عملہ۔ چہارم اینکہ مصالح عمارت و نجاران و معماران
 اکثر اوقات قرق باشند۔ دران وقت مردم آن قدر بچیت ضروریات
 خود محتاج و در میمانند کہ برائے سختہ کردن قبر اقرار با خشت نمی یابند؛
 تا بموسم برسات چہ رسد۔ و این امر موقوف بر مصالح عمارت نیست؛
 بلکہ اکثر اشیاء، مثل قند و ہمہ و برنج و غیرہ، از خوردنی و استعمالی، در
 سالے چند دفعہ نرخ آنہا یکایک گراں شود؛ زیرا کہ آن اشیاء
 کارخانہ داران و وزیر بردہ، بعوض قیمت حکم گرائی نرخ دادہ۔
 پنجم اینکہ اہلکاران و وزیر بلکہ سائر متمولان آن ملک ہم بحکم الناس
 علی دین ملوکہم "بنت ویرینہ و وزیر در کثرت بنائے عمارت و رنج
 رسائی غریبا عمل مینمایند۔ و ہر یک در محالہ کہ ساکن است ساکنان آنرا
 بدر کردہ خانہ خود را توسیع دادہ۔ و وزیر [و] سائران جماعت
 در عمارت سازی آنقدر تعجیل دارند کہ سختن خشت و آہک را تحمل
 نمی کنند۔ و ہر عمارتے کہ ساختہ شد، سہروز با تمام نرسیدہ، کہ

ک اصل: فرق باشد۔ ہوئے: "interdicted to the public" و لہذا "قرق" کہ قریب
 بہ معنی کمال محتاج و درگاہ کذا ہوئے: "fire wood" کہ اصل: کارخانہ داران را
 وزیر بردہ اند بعوض شے اصل: بصرف؛ کہ از گزشتہ پیوستہ "بعوض تصرف" ممکن است؛
 "follow the example of the wazir and engage in building mansions"

شروع بخرابی میکند۔ چنانچہ عمارات وزیر، اکثرے کہ در ابتدا تعمیر شدہ بود
 حالاً رو بہ ویرانیست۔ و پل گومتی کہ بصرف دوسہ لکھ عمارت مشدہ،
 ہر سال در برسات می شکند۔ و چہل [و پنجاہ] لقر متر و دین ہلاک می شوند
 و بعد برسات بہماں تقسیم در صورت آل تعجیل بعمل می آید۔
 الغرض در سائر عمارات وزیر امام باڑہ مذکور قابل ذکر و مستحکم است؛
 زیرا کہ مثل است برد و الان و یک شاہ نشین و چند صحیحی، کہ طول
 والا نہا شصت گز و عرض سی گز است۔ و صفہ در پیش آل بسیار
 فصیح کہ در وسط آل حوض گلانی است، بر آوردہ اند۔ و صحن وسیع
 دارد۔ و در اطراف صحن مسجدے عالی و بیوتات لایق آل ساختہ
 و نیز دروازہ عالی میل تریپولیہ مقابل عمارت ترتیب دادہ اند۔ و
 دوسہ جلو خانہ بسیار وسیع دارد کہ در ہر جلو خانہ بہمیں قسم سہ
 سہ دروازہ و اطراف آل بیوتات و شفا خانہ و مسافر خانہ ہاست
 و بر دروازہ جلو خانہ آخری، کہ مشہور است بدروازہ رومی
 [الائقے مدور و] نقوشے [بر دیوار ہا] آوردہ اند کہ طول آل موافق ہر سہ
 دروازہ، [سی گز و بلندی آل] بقدر چہل گز خواہد بود؛ و آل حیرت
 افزائے بنیدگاں است۔ سقف این دروازہ و دالان ہا، کہ سی گز
 عرض دارند، و سائر بیوتات این عمارت از خشت و آہک است؛

۱ اصل: صحیحیں، ہوئے؛ "Arcades" ۲ کزا؛ "terrace" (ہوئے)

۳ They have erected a circular chamber with painted

۴ اصل: "عرسی"

۵ "walls" (ہوئے)

کارِ چوب مطلقاً دراز نیست۔

و ازاں سال، ہر سال چار سو لکھ روپیہ صرف ترین آل
می شود۔ چنانچہ صد ہا تعزیر غور و کلاں از طلا و نقرہ ساختہ شدہ
و آل قدر جھاڑ ہائے شیشہ فانوس دار و بے فانوس،
رنگین و رسادہ، و قدر پلہائے طلا و نقرہ و شیشہ و فانوس ہائے
..... خریدہ، کہ از حساب افزوں است۔ چنانچہ دالائہا
باس وسعت سقف وزین آل ازاں پرمی باشند فرستان تکلف
کار خود می نمایند، تا ہرفت و آمد تعزیر داراں چہ رسد و سائر حق
مردم، از دور تماشا کردہ، در ہمہ صیغہ کلاں بے سقف سخن
می سازند۔ و معہذا وزیر سیر نشدہ، ہنگامیکہ ڈاکٹر بلین بولایت
میرفت، فرمائش دو تعزیر شیشہ مع جھاڑ ہا و فانوس ہا وغیرہ لوازم
آن داد کہ یک رنگ سبز و یکے سرخ باشد؛ لکھ روپیہ قیمت
آن مقرر شدہ۔ در سال ۱۲۱۱ھ یک دست آل آمدہ، دوے بسال آئندہ
بود۔

دیگر از وقایع این سال اینکه زین العابدین خاں، کہ بعد قتل
برادرش [مرزا شفیع خاں]، در قید پشیل بود، بحیلہ خلاص شدہ،
بلکنو رسید۔ و سید محمد خاں پسر مرزا یوسف، و مرزا رحیم خاں،
و عبدالمطلب خاں، کہ از اقربائے برہان الملک مرحوم بودند،

کے اصل؛ بعد کہ اصل؛ قزوقی دلالہ؛ ہوئے: "drum-shaped end"

"bell-shaped" کہ کذا۔ ہوئے: "care-takers" کہ ہوئے "Blane"

و پسران محمد قلی خاں مرحوم، کہ از شدت گرسنگی بروز خواستہ بشکر
ذوالفقار الدولہ رفتہ بودند، بنا بر ہرج و مرج اکبر آباد، سابق تر
از زمین العابدین خاں با نظرف آمدہ بودند؛ و مرتبہ دیگر یہاں علت اول
بلکہ زیادہ تر ازاں گرفتار شدہ۔ حالانکہ عزتی و عسرت خاں انجامت
سجدیست کہ بقال بیوتات مرزا جعفر پسر محمد قلی خاں بچیت زہرہ داشت؛
خرچ کہ از مدتی نیافت، بحضور وزیر استغاثہ کرد۔ و مرزا جعفر پسر
محمد قلی خاں عذر دیر طلبی آوردہ از سزا اول مہلت خواست۔ وزیر
حکم کرد کہ دفعۃً از ملک بیرون کنند، قبائل و اولاد را از وبتانند۔
بیچارہ با سپ و قمچی بطرف کاپی بدر رفت؛ و از انجا ارادہ
دکن داشت۔ سرداران آنجا، بنا بر سی کہ با جھاو لعل نظر داشتند،
بجگم وزیر ازاں طرف مانع آمدند۔ از انجا مضطر و حیراں بہ بنارس
آمدہ قصد بنگالہ داشت، اما احوال او بعد از سی معلوم نشد۔ عجیب تر
اینکہ، با وجود اس سلوک با قربانوں با قدیمیان و سائرا مشرف دہر
طبقہ، از اعزہ و سپاہ و رعایا و آل صرفہا، کہ بسیار اندکے بتقریبات
درج اوراق مذکور شد، مطلوب وزیر اینست کہ بجزد حقوق پدران
من و نام آنہا خلایق مطیع من بودہ، این جبر ہا را برضائے تمام
برداشت نمایند؛ و از بدکار ہائے او کہ تنگ تر از ماتت

لے اصل: مرور لے اصل: طہ، ہوئے: "As they were creatures of the state"; با جھاو لعل

بہ نظر ہوئے: "As they were creatures of the state"; لے اصل: و آں باقدیمیان لے اصل:

حرفہائے لے اصل: دریں جا اوراق ..... لے اصل: پردہ کار .....

اعراض کردہ، باظہار آں لب نکشانید؛ و اگر بے چارہ سرازیں
 اعمال کردہ، از و کنارہ گزیند، دیگر غرض مندان جاہ و رفعت
 آنکس را بہ تہمت فساد انگریزی و بے وفائی و بدخواہی مسلمانان
 نسبت میدہند۔ چنانچہ حقیر را بایکے از عقلا، کہ دسترس بہ کارہا
 داشت، گفتگو سے طولانی شد۔ سخن من اینکہ، چوں دنیا محمل
 حوادث است، خصوص در سی ایام کہ خبر عزم زماں شاہ بایں
 طرفہاست، ممکن است کہ فتنہ پیکار رو نماید؛ در انوقت
 رعایا، چنانچہ در قضیہ چیت سنگہ گزشت، غوغا، و از سپاہ بعضی
 بغی و بعضی بلوا خواہند کرد؛ و جماعت روہیلہ و افغان کہ
 بطریق مرض تہذات الحنبی بہ پہلو سے آں ملک در کمین فرصت
 اند، زیادہ از غنیم شورش خواہند انگیزت؛ آں زماں
 مدافعہ غنیم از کدام کس و بچہ صورت خواہند شد؛ و احوال
 خون ناموس شرفا و عزبائے آنجا بکجا خواہد کشید۔ آن شخص تصدیق
 این مراتب کردہ، گفت، چنین است؛ اما بر شما معلوم است
 کہ طبقات خلایق چہ قدر بے مرمت شدہ و دستور و قوانین بد
 در ایشان معمول شدہ؛ و حرکات و سکنات مالک ملک از
 آغاز تا انتہا مخالف اصلاح۔ در سی صورت اگر شخص واحد
 ارادہ اصلاح این مفاہد نماید، کار او بکجا خواہد کشید۔ حقیر

کہ کتا، و ہوتے "approach"؛ کہ ہوتے نفہیدہ ترجمہ میکند: "Some will prove"

"Some will be loyal" کے اصل؛ مرضات الحنبی کے اصل؛ با انتہا مخالفت اصلاح کے اصل؛ اصلاح باشند ہیں۔

جواب دادم، کہ بہ پیوند قوت انگریزوں، و بواسطہ ایشان، بارے
از سپاہ و ملک را اصلاح می توان داد، بشرطیکہ این پردہ بجانگی
کہ حیدر بیگ بمیان آورده، برداشته شود۔ آن شخص گفت کہ ممکن
است، لکن مثل آنست کہ کسی از بلائے این دل مجہول گریختہ بیلا
معلوم بدتر از آن بگریزد؛ چہ انگریزوں، وقتے کہ دخل یافتند
حال مردم آنجا مثل بنگالہ خواہند کرد۔ گفتم کہ اگر نیست
آنچنانست فاسد، و اصلاح آنہا در آن [مثل] بنگالہ می بود، الی
الآن بعمل می آورند، زیرا کہ کسی مانع آن نبود، و بالفرض
کہ بہ طریق عذر پیش می آیند، بحالے کہ عالاخلاق گرفتار اند
ازیں بدتر چہ خواہد بود؛ گو کہ در کار چند کس متغلب کہ حق ہزاروں
میربایند، کم رونقی رود، و عوض آن بحال ہزاروں کس
رونق پدید آید، در وقت سبب جان و ناموس مریوں محفوظ ماند، آن شخص
خندہ کرد، خاموش ماند۔ امید کہ مطالعہ کنندگان باین مقام
سراسری نگزینند و انصاف نمایند کہ دریں صورت کدام کس از
..... افتاد و بدخواہی مسلمانان نزدیک تر است۔

کہ اصل؛ بازی کے اصل؛ ست کے اصل، وقت سپہ چوان و ناموس دو مان...

کہ اصل؛ از رہا سبب و مشرب است افتادہ computation (پہوے) "of civility to the interests of Mussulmans along and..."

وقایع سنہ ۱۲۰۶ھ

۶۱۶۹۱-۹۲

دریں سال حیدر بیگ فوت گشتہ و نصب ٹیکھٹ رائے ہو قوع
انجامید۔ بتین آل ایتکہ چنانچہ گزشتہ در سال قحط زمان بسیار
در خانہ حیدر بیگ جمع آمدند؛ بدان سبب، وہم بمقتضائے ہفتاد
سالگی عمر، در قوت بہیمی^۱ او نقصان راہ یافت؛ اما حرص او شدید تر
شدہ، از حکیم شفائی خان استعلاج کرد۔ حکم موصوف بود کہ سحر^۲
کاہی را در عطر دار چینی فرو بردہ، در پان مالیدہ بروزے یک
دو وقت خوردہ باشد۔ و حیدر بیگ نفعے ازیں عمل دیدہ، بے
اطلاع حکیم موصوف بکثرت کرد و لطافت و شدت حرارت عطر
دار چینی، رطوبات اصلی اورا، کہ روداد انخطاط داشت چکانید^۳؛
حرارت غریبہ را کہ از قبل^۴ دق تشبیت باعضا بودہ، متول گردانید۔
و اظہار دست و پائے بسیار زدند، اما سود نکرده، بجز اگاہ اعمال

۱ شہتی او نقصان را یافت۔ ۲ شدند فریادہ کے اصل: شفائی زمان کے ہوئے؛

۳ 'a shoot of grass' کے اصل توت۔ ۴ اصل: از فعل دق تشبیت.....

۵ 'And gave the mastery to that unnatural heat which' ہوئے؛
was irritating his body because of some chronic fever."

شناخت - تاریخ فوتش بہ رباعی، کہ یکے از موزونان عصر در سلک
نظم کشیدہ، ظاہر میگردد:

آن کو بغرض تخم بد، مردم کا شنت
از بیخ نیافت بہرہ، و جملہ گزاشت
خسرانِ دوکون حاصل بدہیں بود
تاریخ وفات، خرداں بزگاشت

بعد فوت او رسم ضبطی کہ از عہد نواب مرحوم دران سرکار رواج دارد،
دریں جا از جملہ ضروریات بود، بعمل نیاید؛ زیرا کہ حسن رضا خان،
باندیشہ عاقبت خود، وزیر را از جانب لارڈ کارنوالس بیم دادہ،
از ضبطی خانہ او باز داشتند۔ وزیر..... کہ اکثر از ہواہر و
طلا بود، بسبب خورد سالی اطفالش در تصرف زنہا، ہر کہ ہرچہ در دست
داشت با و مانده، از اندیشہ این کہ آخر خواہند گرفت؛ و بدستام
لکھنؤ پراگندہ گردید۔ و بدست ہر کس، ہرچہ افتاد، بصاحبش

کہ اصلاً مصرع باین پنج بود: "خسرانِ دوکون حاصل بدیناں"۔ خسران سہو خسران
است، و اینجا ضرورت دلیل نیست۔ لکن لفظ آخری، بدیناں، جملے گمراہ کن بود؛ تا
آنکہ عنوان این باب کہ وقایع ۱۲۰۶ ہجری است بتاریخ رہنمائی کرد۔ و اکنون، باین
ترتیب، میں بود بجائے بیناں، مصرع، ۱۲۰۶ ہجری آمد۔

۲ اصل: "زرا بدت خستہ کہ اکیرد جو اہر و طلا بود" ہوئے: "the wealth amassed
by him, consisting chiefly of jewels and gold"

۳ اصل: کردند۔

باز نرسید۔ و نوکران و متوسلان حرم سرا از وساطت فروختن جواہر و سایر اشیاء، آنقدر متمول شدند کہ میکی از خدمتگاران، محمد حسین خاں، کہ در حیدر گنج می باشد، قریب لکھ روپیہ..... بہم رسانیدہ است۔ و از حیدر بیگ دختر و لیسر بسیار مانده اند؛ در میان آنہا اکبر علی خاں و حسین علی خاں از بطن نبی و معروف تر ہستند حسین علی خاں با فعال ز شست و سلکی ش مزاج منسوب است۔ اما اکبر علی خاں جوان با وقار، کم گو پسندیدہ اطوار است؛ حرکتہ ناشائستہ از دسے بچشم و گوش نرسیدہ؛ چہ عجب کہ اگر تجربہ اندوز کار ہا گرد، ییافت منصب پدر باستحقاق بہم رسانند۔

حالا از اینجا افعال حیدر بیگ، آنچه از طبقات خلایق معمول و رواج یافتہ، می نویسیم؛ تا بر ہمہ ظاہر گردد۔ و طبقہ اہلکاران را تقدیم میدہم۔ بیاید دانست کہ آنجماعت بملاحظہ دولت و اطوار حیدر بیگ، و مشارکت با و در امر خیانت، عادت بسر بزرگی و تصرفہائے مالکی کردہ اند چنانچہ خرچ و تصرفہائے نائب، دیوان و سرشتہ دار [و بخششی] و خزا پنچی کہ استمرار و رواج یافتہ، از ہریک آنقدر است کہ در زمان سابق خرچ برہان الملک

شے اصل: از وساطت فروش جواہر..... شے ہوتے: "پسریک

خدمت گار۔" و در اصل: یکے از خدمتگاران محمد حسین خاں.....

شے اصل: او ساغ شے اصل: جن شے کذا۔ ہوتے: "levity of character" شے اصل: منسوب

شے اصل: ہمہ با شے اصل: بشر، و در ہوتے۔ - *highly style living*

مرحوم بوده۔ معہذا، اوقات را بکاپی میگزاردند، و فکر انتظام ملک و سپاہ نداشتند۔ [از] اہل قلم، خیانت در انہا بحد رواج دارد، کہ ہر کس صدر روپیہ پیشگی از انہا بدہد، اسامی صدر روپیہ در ماہہ مع جائداد و پروانہ تنخواہ می یابد۔ و محاسبات عمال و سپاہ، کہ دریں عرصہ پامال کرده اند، جمع بہ کروہا خواهد رسید۔ و مہاجنوں در معاملات حضور، و ہم فوطہ داری با خصوص از رعایا، بہ بہانہ سود و ... بقدر ششم حصہ جمع تصرف و رسوم خود مقرر کرده اند۔ بالتصرفات و اخراجات پیش از ہمہ آئینہا مشغول شدہ و ذکر آن در ضمن فنسول تخریبہائے وزیر گذشت۔ و کارخانہ داران آن قدر دریں باب ہرمی شدہ اند کہ دانہ و مصالح اسپ ... و گوشت و روغن و سایر حوائج طبخ و طعام پختہ و سایر اشیائے تخیلیہا از پارچہ و خیمہ و شمشیر و بندوق در بازار با علانیہ بقیمت سہل می فروشند۔ از جملہ دستورات زشت کہ باعث جرأت مردم بر ظہور خیانت و باعث ابتتری ہر کار از زشت [تر] اینکہ ہر کمیدان بٹالن و سرداران توپخانہ و داروغہ ہر خدمتے [را] خرچ و تصرف چہار چند نسبت بہا رسوم سالیانہ آن شخص است؛ اگر خیانت نکند از کجا برساند بر ہمیں

کے اصل: میگزاردند کے اصل: داروگہ اصل: دو حلاوت! ہوئے: "discount"

کے اصل: حصیدہ و تیرہ حصیدہ! ہوئے: "wet and dry"

کے اصل: است۔ کے ہوئے: "have accustomed themselves to"

a rate of living four times as great as (their annual...)

منوال است ضیافت عمال وزیر را، کہ مقدار ہر دفعہ آل پنہزار
تا پنجاہ ہزار بہ تفاوت بزرگی و خوردی است۔ و ہر کہ ذری
بیشتر کردہ درین باب مبالغہ نمود، عزیزتر است۔ *فَاعْتَبِرُوا
يَا اُولِي الْاَبْصَارِ*۔

آہ سپاہ، در میان صد تفرآہنہا پنجاہ جلسہ است۔ و تنخواہ جعلیاں
و کلا و جمعداران بشرکت سختی می خوردند۔ و در صد تفرودہ اسپ
لائیق سواری بودہ باشد۔ و اکثر فوج بے یراق است؛ و ہر کہ دارد
ناکارہ در رعایا ہر کس کہ قوتے بحیثیت مکان یا حمایت یا جماعت
دارد، از محصول خود قلیلے بہ ہزار تکلف بہ عامل دادہ؛ باقی را ضرر
مدوکاران و تپاری قلندہ و یراق و سایر آلات افساد میکند۔ و ہر کہ
ضعیف است، از کشمکش عامل فرصت سرفاریدن ندارد؛ و ہر چہ
از مہر سہمی رساند، عامل ازومی ستاند۔ معہذا بہ فروختن گاؤ و
اسباب زراعت او نظر دارد۔

و حال جمع ملک ازین شرح بوضوح می پیوندد۔ و باید دانست کہ
درین شرح جمع ^{۱۱۹۹} فصلی کہ وسط عہد حیدر بیگ است، اختیار
کردہ شدہ است۔ جمع ^{۱۱۸۸} فصلی کہ سال وفات نواب مرحوم است
کی واضافہ دران مرحوم شدہ۔ و تعلقات تحصیل حضور و جاگیرات ضابطی و جمع سائر کہ
از قریب بیست لکہ خواہد شد، درینجا مرحوم نیست۔ اگر بخوبی استقصا نمایند،

"Resistance"

کہ اصل؛ خوردند ہوئے؛ یا "کہ ہوئے"

"to multiply" یعنی بکثرت کرد۔ و در ہوئے؛ "to multiply the cause, in any way, raise"

"is shown"

کہ اصل؛ "فردش"

کہ اصل بسبب کہ اصل؛ کہ اصل؛ استعنا۔

جمع ۱۸۸۸ء [فصلی] رابہ کرور و کمی بیک کرور خواہد رسید۔

اسامیٰ جمع ۱۸۸۸ء فصلی جمع ۱۸۹۹ء فصلی [اضافہ کمی

علاقہ ہماس از محالات

۲۹۱۲۰۰۰	—	۶۴۰۴۳۰۰	۹۳۱۶۰۰۰	شاہراہ چکلہ اٹا وہ و گوڑہ
۳۰۰۰۰۰۰	—	۳۵۰۰۰۰۰	۶۵۰۰۰۰۰	چکلہ بریلی وغیرہ
۶۲۲۰۰۰۰	—	۱۰۰۰۰۰۰	۱۶۲۲۰۰۰	چکلہ ہرچ، گونڈہ و گوڑہ
—	۲۱۶۱۲۲	۱۵۸۰۰۱۲۳	۱۱۶۲۰۰۰	سرکار خیر آباد
۷۸۰۰۰۰	—	۵۳۵۰۰۰۰	۶۱۳۰۰۰۰	سلطانپور
۱۰۶۹۰۰۰	—	۸۱۵۰۰۰۰	۹۹۲۰۰۰۰	الہ آباد
۱۰۶۹۰۰۰	—	۷۰۰۰۰۰۰	۸۰۶۶۰۰۰	اعظم گڑھ و ماہل
۷۲۲۰۰۰	—	۶۱۸۰۰۰	۱۳۲۰۰۰۰	پرتاب گڑھ وغیرہ
۵۹۰۶۵۵	—	۵۳۸۰۶۲۵	۵۹۸۰۳۰۰	شیلہ علیچ آباد معہ ہرنی
۳۰۰۰۰۰	—	۴۱۵۰۰۰۰	۴۲۵۰۰۰۰	اکبر پور، دوست پور
۲۵۰۱۸۵	—	۱۱۳۱۵	۱۳۸۲۰۰۰	اوڈھ، دریا بادور و ولی
۲۱۰۰۰۰	—	۱۰۶۰۰۰۰	۱۰۸۱۰۰۰	مانگیو بہار
۴۷۹۰۶۹۷	—	۱۳۶۵۳۰۳	۱۸۰۲۵۰۰۰	بیسواڑہ معہ بریلی و ملو
۲۹۰۰۰	—	۲۰۰۰۰۰۰	۲۰۲۹۰۰۰	[تعلقہ] محمدی
۱۰۰۰۰	—	۲۰۰۰۰۰۰	۲۰۰۰۰۰۰	کھیرا گڑھ

۱۔ جوئے، "علاقہ" کے اصل ۱۸۳ کے اصل؛ ۸۵۶۰۰۰ کے اصل ۲۰۰۰۰۰۰

۲۔ اصل؛ ۶۱۶۰۰۰۰ — ۳۰۰۰۰۰۰ "جوئے؛ دریا آباد۔" کے اصل؛ ۲۰۰۰۰۰۰

۳۔ اصل؛ "۷۰۰۰۰"

ٹاؤنڈہ	۲۷۶۰۰۰۰	۸۱۳۰۰۰۰	۲۲۳۰۰۰۰
حویلی لکھنؤ	۱۲۶۲۰۰۰	۷۲۰۰۰	۹۰۰۰۰
ملک دستور پور	۵۱۹۰۰۰	۲۵۰۰۰	۳۲۰۰۰
میزان کل	۲۸۵,۹۸,۳۰۰	۲۶۳,۹۸,۰۰۰	۹۰,۵۹,۲۳۶

الحاصل، بعد حیدر بیگ، ٹکیٹ رائے وراں جمع کثیر، مختار نظر وزیر افتادہ و مصلحت اوریں تجویز ہمیں قدر بود کہ چوں ٹکیٹ رائے کم شخص دوں پایا است، از قرابتہائے فضول بزرگی کردن نخواہد پیچید، و مانند حیدر بیگ از جانب انگریزوں ممانعت خواہش ہائے من نخواہد کرد۔ و در چنین امر مهم غیر ازیں یک صلاح و فساد چیزے دیگر در خاطر نداشت۔ مصفاں و انا دل غور فرمایند کہ امرے کہ آں در آغاز چنین اٹکار متین بودہ باشد، انتہائے آں چہ خواہد بود۔ و همچنین در جمیع امور وے کوتہ اندیشی را تدخل است۔ بدیں سبب اہل حرمت پس شدہ، مردم بے آبرو پیش آمدند۔ انا آں ہا را ہم آسائش میسر نیست؛ چہ آں کس کہ بخدمتے نامور می شود، اگر از خواہش رفت کار برخلاف وزیر اختیار کرد، فوراً بہ تاخت سوئے مزاج وزیر گرفتار میگردد؛ و اگر چوں ٹکیٹ رائے، موافقت طریق او اختیار نمود، چوں آملک را امرے لازم است، بعد ظہور آں مقہور وزیر میگردد۔ و تعلق آں کساں کہ بخدمت

کے اصل: باندہ کہ ہوئے: "سیلک و سیلون" کے اصل: "۳۵۱۱۱۱" کے اصل کم شخص
 دل بایہ: ہوئے: "less forwardless impatient" کے اصل: و علم کے اصل: بدل
 کے اصل: پسے

انگریزاں مامور میشوند، اگر موافق باطن امیران خود عمل کر دے،
 بہ نفاق پیش آئند، معروض عتاب و قہر انگریزاں مسگیر دند؛ و اگر
 مطابق نفس الامر کنند، در ورطہ بداندیشی وزیر می افتند۔ و
 حقیر ازیں طبقہ است کہ از بیست سال در کشمکش گرفتار است۔
 معلوم نیست کہ خلق خدا بکدام عمل السخط ایشان رہائی یا بندہ
 اما جدائی از آن جمع بنا بریکہ ترک وطن جمع کثیر محال می باشد،
 و خروج بر تفرمانی وزیر اگر چه موجب رستگاریست اما ناممکن است،
 زیرا کہ عقلمت مردم ازیں کار و عادت ایشان بدستورات ہند
 و اجتماع [عناصر] مختلفہ یکجا، و انداز انگریزاں موانع آنست۔
 القصد لارڈ کرنوالس و اہل کونسل بچہت اس کہ لایقان کار
 نیابت بصد مات بداندیشی ہائے حیدر بیگ بے ہال و پر شدہ
 خانہ نشین بودند، و از اہل عرصہ ٹیکٹ رائے مختار بود، با وجود
 علم بر نا اہلی ٹیکٹ رائے احصائے تجویز وزیر نمودند۔ و بعرصہ
 آوردن مقہوران حیدر بیگ را اصلاح نفس الامر بود، بنا بر
 استرضائے وزیر مناسب نہ استرجیون بر آں نمودند۔ و
 حالانکہ دریں صورت وزیر کار بنا رضا مندی وزیر حاجت افتاد^{نست}
 و آخر دست تسلط او را از زیادہ روی ہاکہ در اں خیرے
 گشت، بضرورت کوتاہ کردن۔ اگر بچہت اجرائے نقشہ کمال

کہ کذا ہوئے: "a matter of oppression" کہ کذا ہوئے: "available"

کہ اصل: جرم کہ اصل: در سرکار بنا رضا مندی و از حاجت افتاد نیست

کہ اصل: جرم کہ اصل: گرامی

کہ پیشرفت کا ر و صلاح عوام درالست، و خود بدال و انا نرائند
 و نیز در آخر این رقیمہ خواہم نگاشت، یک مرتبہ ہلال اور اگوارا
 و چوں کہ دکان بخورش کنند، البتہ مقرون بمصلحت خواہد بود
 و بعد مشاہدہ نتایج آل نقشہ، وزیر آ تقسم راضی خواہد شد کہ
 گاہے قصد ہلال نخواہد نمود۔

الفصل، وزیر بعد استیذان، ٹکیٹ رائے را بہ نیا بہت
 خود بر لوخت؛ و مرزا حسن رضا خاں را نیز رخصت دخل در
 کار ہا دادہ، ناظر امور وے ساخت۔ دریں وقت اگر حسن رضا
 خاں را ارشدے می بود، دست او در ملک بسوط میگردید۔ لیکن
 او بسبب عاقبت بیٹی و معاملہ ندانی، در ہمہ امور خود را بر کنا رو
 ٹکیٹ رائے را پیش داشتہ، کار او بدال درجہ رسانید کہ خود
 دست نگر او گشت۔ و او از راہ تنک ظرفی و فرو مائیگی، در خدمت
 او مبالغہ کردن گرفت۔ تا اینکه منج^۱ بہ نزاع فی مابین شدہ؛ جھاو
 لعل در میان قابویافت۔

باید دانست کہ مرزا حسن رضا خاں دریں نزاع قصورے
 ندارد؛ زیرا کہ از جہت عرفان این نفس خویش و یاران خود
 از ابتدائے حیدر بیگ الی الآن، ہمیشہ از تیز روی بلول، و
 بہرچہ بدست یا بعمل آرند قنوع بودہ۔ باعث این حرکت

۱ اصل: ہلال اذرا کو اراد کے اصل: کھواس کے اصل: ہلال
 ۲ اصل: تقسم کے اصل: مضائقہ کے اصل: منجبر

وے مرزا جعفر شوہر خواہر وے گشت، زیرا کہ تبقریرات متنوعہ
 ظن کاذب کا رگزاری او و خود درز ہنشت انداخت، و حالانکہ
 صن رضا خاں و مرزا جعفر ہر دو در بعد و بست خانہ خود عا جز
 بودند، و بد اں سبب ہمیشہ بہ تنگی و احتیاج میگزرا بیندند و
 رعونت و کاہی مرزا جعفر بدرجہ بود، کہ بجز و کار مختاری خانہ صن رضا
 خاں و نام نیابت بختی گرمی چند روزہ، رفقای قدیمی خود را رنجانیدہ،
 روزانہ از ثقل بار آں قدر کار، ہم سخن مردم نمی نمود۔ و شب در
 ہجوم مسخرگان و ندیم پیشہ بانشتہ تا بہ [ساعت صبح] استماع
 سرود میفرمود۔

من و مرتبی من ہر دو آ تقدیر خستند
 کہ ہر دو را دو مرتبی خوب می باید

لہ اصل: خود شوہر شدہ وے گشت لہ اصل: لہی لہ اصل ہنشت لہ اصل: او
 لہ کذا۔ ہوئے: "pleading" لہ ہوئے اینجا "neat" نوشتہ
 شاید این را "حین اند" (حینند) خواندہ۔

وقایع سنہ ۱۲۰۶ھ

۹۳-۹۲-۹۱

دریں سال لارڈ کر نوالس بحسب ..... ابتری کار لکھنؤ، خطے
 مشتمل بر سفارش حقیر، بہ مضمونینکہ لایق بزرگی مرتبہ، او بود، نوشتہ،
 مرا، کہ از چہار سال در کلکتہ بودم، روانہ آنطرف فرمود۔ مجملے از
 واردات آل ایام اینکہ، بعد ورود حقیر، لارڈ معظم الیہ عرا لٹض
 مرا شنودہ، وعدہ اداد بروقت، و با لفعل بسفارت حیدرآباد
 نامزد کرد۔ دریں اثنا قضایائے جنگ ٹیپو و عزیمت خودش بد کن
 رودادہ، آل تجوینہ ہارتے ماند؛ لہذا در امور من، سفار شہائے زبانی
 بوساطت تفضل حسین خاں پیغام دادہ، روانہ آنطرف گردید۔
 حیدر بیگ بنا بر استماع اخبارات متوحشہ کہ از دکن می رسد
 امر لارڈ را با مضامین رسانیدہ؛ مقارن دفع آل قضایا خود بچکان
 دیگر خرامید۔ لہذا لارڈ کر نوالس، بعد ورود بمرکز دولت در
 تقویت من عازم شدہ، رخصت بلکھنؤ کرد۔ مقصدش اینکہ، بالفعول

لہ اصل: سلاکتہ؛ ہوئے "convinced" لہ اصل رفت؛ ہوئے "when opportunity"
 "ity occurred" لہ اصل: ہادی؛ ہوئے: "in abeyance" لہ اصل: حازم